

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Sosyal Demokrasi İdeolojisi İçinde Eduard Bernstein'ın "Liberal Sosyalizm"i

Liberal Socialism of Eduard Bernstein in the Tradition of Social Democracy

EKİN ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi,
İzmir Demokrasi Üniversitesi,
İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü.
ekin.erdem@idu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6108-9606

Cilt / Issue: 8(1), 51-69
Geliş Tarihi: 28.07.2020
Kabul Tarihi: 7.12.2020

Atıf: Erdem, E. (2020). Sosyal demokrasi ideolojisi içinde Eduard Bernstein'ın "Liberal Sosyalizm"i. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(1), 51-69. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.881684>

Öz

Eduard Bernstein, 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında ağırlıklı olarak Marksizm'in etkisi altında olan sosyalist ideolojiyi, Hegel'den devralınan diyalektik yöntem ve determinist tarih kuramından yalıtarak Kant'ın eleştirel felsefesi ve İngiliz ampirisizminin evrimci yaklaşımıyla sentezlemeyi denemiş bir kuramcıdır. Bu çabasıyla, Lassalle, Kautsky ve Jaures gibi düşünürlerle beraber sosyal demokrasinin belli başlı öncüleri arasında yer alan Bernstein'ın modeli, Kantçı kökenlerine vurgu yapılmak istendiğinde "etik sosyalizm", İngiliz reformizmiyle olan ilişkisine dikkat çekilmek istendiğinde ise "evrimsel sosyalizm" olarak adlandırılmaktadır.

Bununla beraber, sosyal demokrasiyi 18. yüzyıl liberalizminin "meşru mirasçısı" olarak nitelendiren, hatta geniş anlamıyla sosyalizmin "örgütlü liberalizm" anlamına geldiğini ileri süren Bernstein'ın modeli, daha kapsayıcı biçimde, "liberal sosyalizm" olarak da tanımlanabilir. Bu çalışmada Bernstein'ın siyasal felsefesi, miras aldığı düşünsel gelenekler ve yaşadığı dönemde yükselen düşünce akımları karşısındaki tutumuyla karşılaştırılarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Revizyonizm, Etik Sosyalizm, Evrimsel Sosyalizm, Liberal Sosyalizm

Abstract

Eduard Bernstein is a theoretician who tried to isolate the socialist ideology, which was heavily under the influence of Marxism in the second half of the 19th Century, from the dialectical method and deterministic concept of history inherited from Hegel, and instead of

this, attempted to synthesize it with the critical philosophy of Immanuel Kant and the evolutionary tradition of British empiricism. With this effort, the model of Bernstein, who is among the main pioneers of social democracy with thinkers such as Lassalle, Kautsky and Jaures, called as “ethical socialism” when it’s Kantian aspect wanted to be emphasized, and also called as “evolutionary socialism” when its relevance with British reformism demanded to be highlighted.

At the same time, Bernstein’s model, that defines social democracy as the “legal successor” of 18th Century liberalism, and claims that socialism is “organized liberalism”, can be described as “liberal socialism”. In this study, Bernstein’s political philosophy will be discussed by comparing its attitudes towards the intellectual traditions it inherited and the rising ideologies of his time.

Keywords: Revisionism, Ethical Socialism, Evolutionary Socialism, Liberal Socialism

Extended Abstract

Social Democracy is a political ideology that came to the stage of history in the second half of the 19th Century, that aims to realize the basic principles and values of socialism without overthrowing the entire established order of capitalism.

Along with Ferdinand Lassalle’s “state socialism”, Jean Jaures’ “republican socialism” or R.H. Tawney’s “Christian socialism”, this political movement also has a sub-branch that can be defined as “liberal socialism” which is developed by Eduard Bernstein.

Eduard Bernstein was born on January 6th, 1850 in Berlin, as the seventh child of a Jewish family. The birth year of Bernstein coincides with the defeat of the Revolution of 1848, which was started up by liberal demands, and the adoption of the authoritarian Constitution of 1850 in the Kingdom of Prussia.

In Bernstein’s youth, the German philosophy was divided into two main factions between vulgar materialism and Hegelian metaphysics.

The mechanical and biological interpretations of materialism, represented by philosophers like Lüdwig Büchner and Ernst Haeckel, would prepare the path to Social Darwinism (and indirectly to Nazism) in the following decades. On the other hand, the left-winger interpretations of Hegelianism was preparing the basis of Karl Marx’s

scientific socialism (by its dialectics) and Ferdinand Lassalle's state socialism (by its statism).

By the 1860s, the philosophical movement which was initiated by the intellectuals that were seeking for a pluralistic alternative to these opposing but both reductive currents, was Neo-Kantianism.

This movement, that strictly opposed the sacrifice of autonomous values (such as individual rights) for higher "natural" or "historical" purposes, can be said to influence many members of the National Liberals (NLP) and Social Democrats (SPD) – as it did Bernstein.

Nevertheless, the first political movement in which the young Bernstein, a son of a low-income Jewish family, took place was Orthodox Marxism.

It was August Bebel, one of the main leaders of SPD along with Karl Kautsky, who played a significant role in Bernstein's involvement in Marxist movement, by defending his ideals and comrades during the trials of "communist treason" in 1872, the year after the establishment of the German Empire.

In 1878, Otto von Bismarck, the "Iron Chancellor", enacts the famous "Anti-Socialist Laws", citing the assassination attempts of the "reds" against Kaiser Wilhelm I.

By these laws, during the 1880s, the German socialists faced heavy accusations and oppressions. However Bismarck, who was inspired by Lassalle's nationalistic "state socialism", turned Germany into the the first "welfare state" of Europe, with the insurances of "health" (1883), "disease" (1884) and "old age and disability" (1889).

In this period, Bernstein, like many exiles, escaped to the United Kingdom, which was considered as the most liberal and tolerant country of its time.

Bernstein's adoption of his well-known "evolutionism" instead of the revolutionary method of Marxism ocured in England, under the influence of British empiricism.

It is clear that although he was also influenced by Charles Darwin's scientific theory of evolution, his main political source of impact was the Fabian Society, the champions of the gradual way to socialism, which was established three years before Bernstein's exile (1884).

At the end of the 19th century, the outlines of Bernstein's revisionist

agenda on Marxism had almost taken its shape. According to him, despite its accurate determinations to improve the working class' situation, Marxism had two main mistakes: One was its self-assertion in the inevitability of revolutions (which was the effect of Blanquism), and the other one was its dogmatic faith in dialectics and historicism, which were the effects of Hegelianism.

Against these, the solution offered by Bernstein is, to replace British reformism instead of Blanquism, and Kantian critical philosophy instead of Hegelianism.

One of the most important outputs of these theses is Bernstein's positive imposition on the concept of "civil society" (in the British sense), which had long been interpreted in Marxist thought as an "arena of conflict between particular interests", under the affect of its German name "bürgerliche gesellschaft", which also meant the "bourgeois society".

Stating that the aim of the socialists is not to turn everyone into proletarians, on the contrary, make the proletariat true "citizens", Bernstein suggests that the established name of "labor parties" could even be changed as "people's parties", which would embrace wider segments of society that respects the needs of the working class.

Until today, Bernstein's model has been interpreted under three different names originating from three different perspectives.

For those who rely on orthodox Marxist theory and argue that this model is just a deviation from Marxism, Bernsteinism is synonymous with "revisionism".

Whereas those who regard Bernstein's model as a form of British reformism adapted to socialism, tends to name this model as "evolutionary socialism", and those who interpret this model as a variation of Neo-Kantianism call it "ethical socialism".

However, it can be said that the most appropriate name for Bernstein's model, who defines socialism as a "legitimate heir" and "organized form of" liberalism is "liberal socialism".

Given that the modern social democracy means chastening capitalism instead of destroying it as a whole, it is more correct to see Bernstein's liberal socialism as a faction of this movement rather than an independent ideology.

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkan bir ideoloji olan sosyal demokrasi, yüzyılın başlarında doğan ütöpik sosyalizmden ve 1840'lı yıllarda şekillenen bilimsel sosyalizmden farklı olarak, sosyalizmin temel ilke ve değerlerini, kapitalizmin bütün kurulu düzenini yıkmaya gerek görmeden, çeşitli reformlar aracılığıyla hayata geçirmeyi amaçlayan bir düşünce akımıdır (Berman, 2006, s. 191).

Esnek bir dünya görüşü olarak sosyal demokrasinin, Ferdinand Lassalle tarafından geliştirilen devlet sosyalizmi, Jean Jaures tarafından savunulan cumhuriyetçi sosyalizm, R.H. Tawney tarafından temsil edilen Hıristiyan sosyalizmi gibi türevlerinin yanı sıra "liberal sosyalizm" şeklinde tanımlanabilecek bir alt dalı da bulunmaktadır.

Liberal Sosyalizm terimi ilk olarak Yeni-Kantçı düşünürlerden Ernst Cassirer tarafından kullanılmış olmakla birlikte (Özlem, 2015: s. 140) bu tanımın içeriğini dolduracak bir düşünce sistemi ilk olarak Eduard Bernstein tarafından formüle edilmiştir.

Sosyalist ideolojiyi, bir yandan Alman Aydınlanması'nın öncüsü Immanuel Kant'ın geliştirdiği eleştirel ve etik felsefi yöntemle, diğer yandan sürgünde daha yakından tanıma fırsatı bulduğu İngiliz düşünce geleneğinin reformist ve evrimsel felsefi mirasıyla sentezlemeyi deneyen Bernstein, çağdaş sosyal demokrasinin kuramsal temellerinin oluşumunda en kritik rollerden birini oynamış bir düşünürdür.

İzleyen satırlarda, öncelikle Bernstein'in yaşadığı dönemde Avrupa'da etkili olan üç büyük siyasal ideoloji felsefi arka planlarıyla beraber ele alınacak, ardından sosyal demokrasi ideolojisi içinde Bernstein'in geliştirdiği modelin kuramsal kökenleri incelenecek, son olarak da 20. yüzyılın yükselen akımları karşısında Bernstein'in ve liberal sosyalizmin konumu tartışılacaktır. Bu çalışma, aynı zamanda, Türkiye'de müstakil olarak Eduard Bernstein üzerine kaleme alınmış ilk akademik makaledir.

Aydınlanma'dan 19. Yüzyıl'a Liberalizm, Milliyetçilik ve Sosyalizm

Immanuel Kant'ın "İnsanlığın kendi hatasıyla düşmüş olduğu bir ergin olmama hâliinden çıkışı" olarak tanımladığı ve "sapere aude" (düşünmeye cesaret et) ilkesiyle formüleştirdiği Aydınlanma dönemi, 17. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlamıştır (Popper, 2019, ss. 135-136).

1687'de Isaac Newton'ın "Doğa Felsefesi'nin Matematiksel İlkeleri" adlı yapıtıyla teleolojik evren anlayışının yerini mekanik evren modelinin almasıyla başlayan dönüşüm süreci, 1690'da yine bir İngiliz düşünürü olan John Locke'un epistemolojik alanda deneyciliği, siyasal alanda ise bireysel özgürlüğü temel alan eserleriyle bu dönüşümü etik alana taşıyarak dönemin egemen dünya görüşü olan liberalizmin felsefi zeminini hazırlamıştır (Cevizci, 2017, ss. 238–240).

Bu düşünsel gelişmelerin yanı sıra, yine İngiltere'de "Şanlı Devrim" olarak anılan 1688 Devrimi'yle güçler ayrılığına dayanan bir anayasal düzenin yerleşmesi, 1707'den itibaren ise Whig'ler ve Tory'ler olarak anılan iki fraksiyonun katılımıyla ilk çok partili seçimlerin yapılmaya başlanması Kıta Avrupa'sının aydınlarını bir hayli etkileyecek, buna bağlı olarak 1732'te Voltaire'in kaleme aldığı "İngiltere Üzerine Mektuplar" adlı eser, İngiltere'nin ardından Fransız Aydınlanması'nın sembolik başlangıcını oluşturacaktır (Edelstein ve Kassabova, 2020, ss. 29-32).

Temel ilkesi bireysel özgürlük olan liberalizmin, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, Fransa'da daha çok birey vicdanı üzerindeki kilise ve ruhban otoritesinin kırılması üzerinden laikliğe, İskoçya'da ise özel girişimin önündeki devlet müdahalesinin sınırlandırılması üzerinden sivil topluma ve serbest piyasaya dönük bir karakter kazandığı söylenebilir (Duman, 2006, ss. 117-120).

Her ikisi de kentli aydın sınıfı ve burjuvazinin "negatif haklar" üzerindeki duyarlılıkları üzerinde yoğunlaşan bu talepler, sadece Jean-Jacques Rousseau örneğinde "genel irade" ve "halk egemenliği" gibi kavramsallaştırmalar üzerinden pozitif özgürlüğe yönelik bir içeriğe bürünmüş, Aydınlanma döneminde cumhuriyetçi ideolojinin sınırları içinde değerlendirilen bu yaklaşım, yüzyılın sonlarından itibaren ise yeni doğmakta olan milliyetçiliğin önemli kaynaklarından birini oluşturmuştur (Hicks, 2004, ss. 92–96).

Fransız Devrimi sırasında, halk egemenliği nosyonunu "ulusal egemenlik" adı altında yeniden yorumlayan Emmanuel-Joseph Sieyes'in temsil ettiği siyasal milliyetçilik anlayışı, liberalizmin bireysel özgürlük kavramını ulusal düzleme taşımasıyla Aydınlanma'nın çizdiği çerçeve içinde kalmış sayılabilir (Göze, 2017, s. 246). Ne var ki yüzyılın sonlarından itibaren milliyetçiliğin, Fransa'nın aksine henüz ulusal bütünlüğe sahip olmayan Almanya'daki görünümü, yurttaşlık yerine ortak ideal ya da "halk ruhu" gibi kavramların esas alınmasıyla metafizik bir nitelik kazanacak ve 19. yüzyıldan itibaren bu tarihselci

ve idealist milliyetçilik, liberalizmle açık bir karşıtlık oluşturacaktır.

Bununla beraber Almanya'da, Aydınlanma ve liberalizmin İngiltere ve Fransa'daki örneklerini sürdüren, hatta birçok bakımdan onları aşan bir temsilcisinin ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu düşünür, "kritisizm" ya da "transandantal idealizm" olarak adlandırılan felsefi okulun kurucusu olan Immanuel Kant'tır (West, 2005, ss. 40–42).

"Saf Aklın Eleştirisi" (1781), "Pratik Aklın Eleştirisi" (1788) ve "Yargı Yetisinin Eleştirisi" (1790) başlıklı yapıtlarıyla felsefenin üç büyük alanı olan epistemoloji, etik ve estetiğin meşru sınırlarını göstermeyi amaçlayan Kant, kendinden önceki Aydınlanma düşünürlerinin politika, inanç ya da sivil toplum gibi tikel alanlara uyguladıkları özerklik (otonomi) ilkesini genelleştiren ve sistemleştiren bir filozof olarak değerlendirilebilir. Kant'ın, özerk bir değeri bir başkasına indirgememeyi esas alan yönteminin etik ve politik alandaki yansıması ise hiçbir bireyin, daha yüksek olduğuna inanılan bir gaye uğruna feda edilmesine izin vermeyen "insanları bir araç değil, amaç olarak gör" şeklindeki maksimidir (Heimsoeth, 2016, ss. 125–127).

Ne var ki Kant'ın geliştirdiği sistemin zeminini oluşturan numen-fenomen (inanç ve bilgi alanı) şeklindeki keskin ayırım, kendisinden sonra gelen Alman idealistleri tarafından, bir şeyin ancak karşıtı aracılığıyla bilinebileceğini öngören diyalektik yöntem aracılığıyla aşılmaya çalışılacak, bu yöntemin siyasal ve toplumsal alandaki yansımaları ise Aydınlanma ve liberalizmin yerlerini romantizm ve milliyetçiliğe bırakması olacaktır (Kedouri, 1971, ss. 26–28).

Alman milliyetçiliğinin ilk büyük temsilcilerinden Herder'de görülen milliyetçilik anlayışı, ulusların tarihsel ve kültürel deneyimlerinin biricikliğine yaptığı vurguyla Aydınlanma'nın evrenselci paradigmasına karşı ilk ciddi itirazlardan birini oluşturmaktadır. Ardından, Fichte'nin kaleme aldığı "Kapalı Ticaret Devleti" (1800) ve "Alman Ulusuna Söylevler" (1808) gibi eserlerle idealist milliyetçiliğin zemini oluşmuş, nihayet diyalektik (ya da tarihsel) idealizmin kurucusu olan Hegel'in "Hukuk Felsefesi" (1820) ve ölümünden sonra yayımlanan "Tarih Felsefesi" gibi yapıtları ile 18. yüzyıl liberalizmi ve 19. yüzyıl milliyetçiliği arasında kesin bir ayırım ortaya çıkmıştır (Cassirer, 2005, ss. 436–438).

Kendisinden önce Fichte tarafından geliştirilen "tez-antitez-sentez" üçlemesini, "tümel-tikel-tekil" kavramlarıyla sistemleştiren ve tüm doğal ve toplumsal süreçleri bu sistemle açıklayan Hegel, kişisel

olarak klasik bir ulusçu olmamakla beraber (Kedouri, 1971, s. 28) tarihin akışında temel özne olarak Aydınlanma düşünürlerinin aksine “birey” yerine “halk ruhu” (volksgeist) ve “devlet” kavramlarını geçirmesiyle siyasal düşünceler tarihinde kritik bir kırılma noktasını temsil etmektedir (Orman, 2015, ss. 210–214).

Hegel’in yönteminin, bireyin yerine kolektiviteyi yerleştiren epistemolojisinin yanında bir diğer etkisi ise Turgot ya da Condorcet gibi Aydınlanma düşünürlerinin geliştirdiği düzçizgisel (lineer) ilerleme anlayışı yerine tarihin hareketini tez ve anti-tezlerin karşı karşıya gelmesiyle açıklayan çatışmacı (diyalektik) bir ilerleme anlayışını ikâme etmesidir (Ateşoğlu, 2017, ss. 18–22).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan bu yaklaşımın, liberalizm ve milliyetçiliği izleyen üçüncü büyük ideoloji olan sosyalizm üzerinde de son derece belirleyici bir etkisi olacaktır.

Nitekim Robert Owen, Charles Fourier ve Saint Simon gibi düşünürlerin moral eşitlikçiliğini “ütopik sosyalizm” olarak nitelendiren Karl Marx’ın “bilimsel sosyalizm” olarak adlandırdığı ideolojik modelin harcı, Hegel’den devralınan diyalektik yöntemin materyalist iktisat anlayışıyla sentezlenmesiyle oluşmuştur (Sabine, 2013, ss. 181–189).

Karl Marx ve Friedrich Engels’in 1848 Devrimleri sırasında kaleme aldıkları “Komünist Manifesto”, uygarlığın tarihsel ilerleyişini, Adam Smith’in dört aşamalı (avcı-çoban-tarım-ticaret toplumu) modelini beş aşamaya (ilkel komünal-köleci-feodal-kapitalist-komünist toplum) çıkaran bir metin olarak Aydınlanma’nın epistemolojik maddeciliğini sürdüren bir metin olarak görülebilir. Ne var ki Marksizm’in, diğer bir bileşeni olan diyalektik epistemoloji aracılığıyla, bu aşamalar arasındaki geçişleri doğal bir evrim yerine zorunlu sınıf savaşlarına bağlaması, bilimsel sosyalizmi çatışmacı siyaset kuramları arasında konumlandırmıştır (Marx, 2017, s. 392; Callinicos, 2011, ss. 137–149).

Bunun yanı sıra –yine Hegel’e ait olan- “tarihin sonu” (tez ve anti-tezin çatışmasından doğan sentez) kavramsallaştırmasının Marksizm’de kaçınılmaz şekilde ulaşılabilecek “nihai komünist düzen” şeklinde bir karşılık bulmasının da bu ideolojiyi Aydınlanma’nın epistemolojik şüpheciliği yerine 19. yüzyılın teleolojik modellerine yaklaştırdığı söylenebilir.

Eduard Bernstein ve Liberal Sosyalizm'in Kuramsal Temelleri

Eduard Bernstein, 6 Ocak 1850'de, Musevi bir ailenin yedinci çocuğu olarak Berlin'de dünyaya gelmiştir. Bernstein'ın doğduğu yıl, liberal taleplerle ortaya çıkan 1848 Devrimi'nin yenilgisine ve Prusya Krallığı'nın yeni anayasasının kabul edilmesine sahne olmaktadır.

Bakanların kral tarafından atandığı ve krala karşı sorumlu olduğu bu anayasa, 1854'te, seçilmiş milletvekillerini denetleyecek aristokratik bir senatonun oluşturulması ve 1862'de "Demir Şansölye" Bismarck'ın iktidara gelişiyle bir hayli otoriter bir politik örgütlenişi beraberinde getirecektir (Steger, 1997, ss. 25–27).

Bernstein'ın ilk yetişme yılları olan 1850'ler ve 60'larda, Almanya'da, bir zamanlar oldukça türdeş yapıda olan felsefi ve siyasi akımların, artık keskin çizgilerle ayrılmaya başladığı söylenebilir.

Söz konusu akımlardan ilki, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Alman düşünce geleneğiyle özdeşleşmiş olan idealizme karşı tam bir tepki niteliğinde ortaya çıkmış olan vülger materyalizmdir. Almanya'da, Fransız Aydınlanma düşünürü La Mettrie'nin izleyicisi Ludwig Büchner'in 1855'te yayımlanan "Madde ve Kuvvet" adlı yapıtıyla popülerlik kazanmaya başlayan materyalizm, 1859'da İngiltere'de Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı eserinin yayımlanmasının ardından, Ernst Haeckel aracılığıyla Sosyal Darwinizm'e –ve dolaylı olarak biyolojik milliyetçiliğe- giden yolu açacaktır (Callinicos, 2011, ss. 169–171).

Diğer yanda ise siyasal alanda bir muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek olan Hegel'in öğrencilerinin, 1860'lar Almanya'sında sol kanatta kümelendiği görülmektedir. Bu öğrencilerden en tanınmış olan Karl Marx, 1848'de birleşmeye davet ettiği "zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan" dünya işçilerini, 1864 yılında I. Enternasyonal'de bir araya toplama yolunda ilk adımı atmış, üstelik bir sonraki yıl, ülkesindeki köleliğe son veren ABD Başkanı Abraham Lincoln'le "Uluslararası İşçi Birliğinin önderi" sıfatıyla mektuplaşacak kadar geniş bir nüfuzla ulaşmıştır (Marx, 2019, ss. 141–143).

Hegel'in sol kanatta yer alan bir diğer izleyicisi ise günümüzdeki Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD)'nin temelini oluşturan Alman İşçi Derneği (ADAV)'nin kurucusu olan Ferdiand Lassalle'dir (Yılmaz, 2013, s. 75).

Marx'ın aksine Hegel'in diyalektik yönteminden çok devletçiliğinden etkilenen Lassalle, bununla beraber, Prusya Devleti'nin Hegel'in tasarladığı gibi birey ve toplum arasındaki karşıtlığı sona erdirecek bir "kapsayıcı sentez" niteliği kazanabilmesinin ancak işçi sınıfının genel oy hakkına sahip olmasıyla mümkün olduğunu savunmuştur (Güriz, 2011, ss. 42-43).

Bu görüşleriyle sosyal demokrasi geleneği içinde "devlet sosyalizmi" olarak adlandırılabilir bir yaklaşımın öncüsü olan Lassalle'ın, anti-liberal ve aynı zamanda Fichte etkisiyle ulusçu çizgide olan görüşlerinin Bismarck tarafından da takdir edildiği bilinmektedir. Ne var ki bu genç avukatın 1864'te bir düelloda hayatını kaybetmesi, Alman işçi hareketinin geleceğinde rol oynamasını engelleyecektir (Eyidiker, 2020, s. 96).

Bernstein'ın yetişme döneminde, karşıt kutuplarda yer almakla beraber, her ikisi de son tahlilde monist (tekçi) ve indirgemeci karakterde görülen Hegelciliğin ve Sosyal Darwinizm'in alternatifi olmak üzere çoğulcu bir felsefi dayanak arayan aydınların 1860'ların ortalarında yöneldikleri sistem, ilk olarak Otto Liebmann tarafından dile getirilen "Zurück zu Kant" (Kant'a dönüş) sloganıyla başlayan Yeni-Kantçılık olmuştur (Özlem, 2015, ss. 98-100).

Özellikle 1866'da Friedrich Albert Lange'nin kaleme aldığı "Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi" adlı yapıtla ivme kazanan Yeni-Kantçılık, yöntem alanında yalnızca gözlemlenebilir ve duyumsanabilir olandan hareket etmeyi esas alan epistemolojik bir materyalizmi meşru saymakta, ancak maddeyi ve yasalarını "şeylerin nihai özü" olarak gören ontolojik materyalizmi yeni bir tür metafizik sayarak reddetmektedir (Lange, 2016, ss. 13-14).

Bu görüşe paralel olarak, birey hakları başta olmak üzere, çeşitli otonom değerlerin daha yüksek tarihsel amaçlar uğruna feda edilmesine karşı çıkan Yeni-Kantçılar'ın, dönemin muhalif grupları olan ulusal liberalleri ve etik sosyalistleri aynı anda etkiledikleri söylenebilir (Findlay, 1981: s. 136-139). Nitekim Bernstein tarafından geliştirilecek "liberal sosyalizm" terimini ilk kullanan kişi, Yeni-Kantçıların Marburg Okulu'na mensup Ernst Cassirer olmuştur (Özlem, 2015, s. 140).

Bununla beraber, dar gelirli bir Musevi ailenin çocuğu olan Bernstein'ın içinde yer aldığı ilk siyasi hareket Ortodoks Marksizm'dir. Alman ulusal birliğinin kuruluşundan bir yıl sonra (1872) Marksistlerin Leipzig'de "vatana ihanet"le yargılanmalarını yakından takip eden Bernstein'ın,

bu yargılamalar sırasında savunmasından çok etkilenecek Marksizm'i benimsemesinde açık bir rol oynayan kişinin, Karl Kautsky'yle birlikte Sosyal Demokrat Parti'nin liderleri arasında yer alan Auguste Bebel olduğu bilinmektedir (Steger, 1997, ss. 30–31).

1878 yılında Bismarck, Kayzer I. Wilhelm'e karşı hazırlanan suikast girişimlerini gerekçe göstererek ünlü Anti-Sosyalist yasaları çıkarmıştır. Bu yasalarla 1880'ler boyunca Almanya'da sosyalistler ağır suçlamalara ve kovuşturmalara uğrayacak, ne var ki Lassalle'ın devlet sosyalizminden bir hayli esinlenmiş olan Bismarck, aynı zaman dilimi içinde yasalaştırdığı sağlık (1883), hastalık (1884), yaşlılık ve malûllük (1889) sigortalarıyla Alman İmparatorluğu'nu Avrupa'nın ilk "sosyal devlet"i haline getirecektir (Sacks, 2019).

Bu dönemde birçok sürgün gibi dönemin en liberal ülkesi olan İngiltere'ye kaçan Eduard Bernstein'ın, burada Marx'ın 1883'teki ölümünden itibaren sosyalist hareketin önderi konumunda olan Friedrich Engels'le yakın bir dostluk kurduğu bilinmektedir. Ne var ki 1870'lerden beri Marksizm'i Hegelci tarihselcilik yerine Kantçı kriticizm zemininde yeniden yapılandırmayı amaçlayan Bernstein'ın, devrimcilik yerine evrimci metodu benimseyişi esas olarak İngiliz felsefesi etkisiyle gerçekleşmiş, üstelik bu dönüşüm Marksist çevrelerde Bernstein'ın "İngiliz hastalığına tutulması" (catching the British disease) şeklinde yorumlanmıştır (Steger, 1997, s. 66).

Bernstein'ın İngiliz düşünürlerini yakından incelemesine yol açan ilk gelişmelerden biri, 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde iktisat alanında "marjinalist devrim" olarak adlandırılan neo-klasik yaklaşımı geliştiren W.S. Jevons gibi düşünürlerin, Marx'ın "artı-değer" ve "sömürü" kuramlarını ampirik verilerle doğrulanmayan birer soyutlama sayarak reddetmeleriyle başlamıştır. Bu tezlere karşı Bernstein, marjinalistlerin emeği göz ardı ederek "fayda"yı adeta tarih ve toplum dışı bir değer şeklinde ele almalarını eleştirmekte, ancak Marksistlerin de toplumsal mücadelede artık bilimsel olduğu ileri sürülen "artı değer" gibi kavramlar yerine "transandantal" eşitlik ve adalet ilkelerine yönelmelerini önermektedir (Steger, 1997, ss. 126–127).

Ancak Bernstein üzerindeki İngiliz etkisinin asıl kaynağı, kendisinin Londra'ya sığınışından üç yıl önce kurulmuş olan Fabian Derneği'dir (1884). Adını İkinci Pön Savaşı'nda Kartaca Ordusu'nu yıkıcı saldırılar yerine sabırlı ve ölçülü bir direnişle yenilgiye uğratan Roma Generali Fabius Maximus'tan alan bu dernek, 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde, Alman işçi sınıfının Marksizm, Fransız sosyalistlerinin ise Blankizm

gibi devrimci kuramlara yönelmelerine alternatif olarak, kapitalizmi demokrasi aracılığıyla kademeli olarak sosyalizme dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Bernstein, 2011, ss. 56–59; Ege, 2000, ss. 217-220).

Sidney ve Beatrice Webb başta olmak üzere, George Bernard Shaw, H.G. Wells ve Ramsay MacDonald gibi tanınmış isimleri bünyesinde toplayan Fabian Derneği'nin çizgisi, liberal gelenekte İskoç Aydınlanması'nın kurucu rasyonalizm yerine "kendiliğinden doğan düzen"i, muhafazakâr gelenekte ise Kıta Avrupa'sının reaksiyonerliği yerine Edmund Burke'ün kademeli reformculuğunu esas alan Britanya düşünce geleneğinin ılımlılaştırıcı etkisinin sosyalist ideolojideki izdüşümü olarak ele alınabilir (Güriz, 2011, ss. 138–141).

Britanya bilim ve felsefesinin Francis Bacon'dan Isaac Newton'a, David Hume'dan John Stuart Mill'e uzanan ampirisist ve evrimci karakterinin, Bernstein'ın yaşadığı dönemdeki bir diğer etkili temsilcisi ise 1859'da yayımlanan "Türlerin Kökeni" ve 1877'de yayımlanan "İnsanın Türeyişi" adlı eserleriyle evrim kuramını formüle eden Charles Darwin'dir (Callinicos, 2011, ss. 168–173).

"Evrim" in yeni çağın anahtar kavramı olarak değerlendirildiği ve Fabian Derneği aracılığıyla sosyalistler tarafından da kabul gördüğü bu dönemde Bernstein, "evrimsel sosyalizm" olarak adlandırdığı kuramını inşa edebilecek malzemeyi bir araya getirmiş bulunmaktadır.

Her ikisi de 1899'da yayımlanan "Evrimsel Sosyalizm" ve "Sosyalizm Önkoşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri" adlı eserlerinde Bernstein'ın geliştirdiği formül, Marksizm'i, bu teorinin "en kalles yanı" ve "olguların mantıklı bir şekilde gözlemlenmesine engel teşkil eden bir tuzak" olarak tanımladığı Hegelci diyalektikten yalıtılarak İngiliz evrimci geleneğiyle eklemlenmektedir (Bernstein, 2011, s. 56).

Bernstein'a göre diyalektiğin bir yana atılmasıyla Marksizm, bir yandan Fransa'daki Blankizm'de gözlemlenen çatışmacı ve devrimci karakterinden arındırılabilceği gibi, diğer yandan Komünist Manifesto'nun beş aşamalı tarihsel gelişim modeli içinde, kendisinden bir önceki sırada gelen liberal demokrasinin zorunlu bir anti-tezi değil, aksine, evrimsel takipçisi ve "meşru mirasçısı" konumuna getirilebilecektir (Bernstein, 1991, s. 113).

Bernstein'ın, çağdaş sosyal demokrasinin vokabülerine doğrudan etki eden bir diğer katkısı ise "sivil toplum" kavramına yüklediği olumlu içeriktir. Sosyal teoride ilk olarak Hegel tarafından ele alınan

sivil toplum kavramı, Almanca'da "burjuva toplumu"yla eş anlamlı olan "bürgerliche gesellschaft" şeklinde ifade edilmiş ve doğrudan bir yardımlaşma alanı olan "aile kurumu" ile toplum yaşamındaki karşıtlıkların çözüldüğü "devlet teşkilâtı" arasında, tikel çıkarların birbirleriyle çarpıştığı bir çatışma ve yabancılaşma alanı olarak değerlendirilmiştir (Orman, 2015, ss. 211-213).

Buna karşılık, İngilizce'de bu kavramın yerini tutan "civil society" sözcüğünün "medeni toplum" anlamına geldiğine dikkat çeken Bernstein, "burjuva toplumu" yerine bu ifadenin benimsenmesinin sosyalizmin vokabülerinde yapacağı değişimi şu şekilde dile getirmektedir:

"Hiç kimse medeni şekilde oluşmuş bir topluluk olan sivil toplumu yok etmek istememektedir. Tam aksine, sosyal demokrasi, sivil toplumu yıkıp onun bütün temsilcilerini proleterler hâline getirmek bir yana, proletaryanın toplumsal konumunu yurttaş statüsüne yükselterek, yurttaşlığı genel hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Sosyalizm, sivil toplumun yerine bir proletarya toplumu değil, kapitalist toplumun yerine bir sosyalist toplum kurmayı istemektedir" (Steger, 1997, s. 137).

Bernstein'in sivil toplum kavramına yüklediği bu olumlu içeriğin bir diğer önemli sonucu ise Avrupa'daki sosyal demokrat ve sosyalist partilerin 19. yüzyıl boyunca kullandıkları "işçi partisi" unvanını, dar bir sınıfsal zeminin dışına taşıyarak "halk partisi" şeklinde ifade etmeyi önermesidir. Bu genişleme sağlandığında, proletaryanın, Karl Marx tarafından altyapısal zorunluluklara dayandırılan mücadelesi, işçilerin toplumsal ihtiyaçlarına saygı gösteren ve Kant'çı anlamda bir "sosyalist etik"i benimseyen tüm toplum kesimlerine doğru genişletilebilecektir (Steger, 1997, ss. 174-175).

20. Yüzyılın Siyasal Hareketleri Karşısında Bernstein ve Liberal Sosyalizm

On dört yıllık bir sürgünün ardından 1901'de ülkesine döndüğünde Bernstein'in umudu, Almanya'daki orta sınıflarının hızlı gelişiminin, Sosyal Demokratlar (SPD) ve Ulusal Liberaller (NLP) arasında demokratik bir ittifaka zemin hazırlayarak, Junker junker'lere dayalı Prusya otoriterenizmine kısa zamanda son vereceği yönündedir.

20. Yüzyıl'ın girişinde İngiltere'de Fabian Derneği'nin öncülüğünde İşçi Partisi ve Liberaller arasında kurulan "Lib-Lab" (Liberal-Labour)

ittifakları bu yöndeki girişimlerin ilk adımı sayılabileceği gibi (Thrope, 2011, ss. 1-3) 1905, 1906 ve 1908 yıllarında Rusya, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal rejimlere geçilmesi de dünya genelindeki demokratik umutları güçlendirmektedir (Acar, 2008, s. 80).

Ne var ki yeni yüzyılın demokrasinin yanı sıra hızla yükselen bir diğer akımı da milliyetçiliktir. Özellikle Almanya'da, 1894 tarihli Fransız-Rus Antlaşması'nın, 1904'te İngiliz-Fransız ve 1907'de İngiliz-Rus Antlaşmaları'yla pekişmesinin yarattığı kuşatılmışlık duygusu, milliyetçiliğin tüm toplum kesimlerine hızla yayılması sonucunu doğurmuştur.

Bu gelişmenin kritik sonuçlarından biri, ulusal liberallerin, -Bernstein'in beklentisinin aksine- enternasyonalist olarak tanınan Sosyal Demokratlar yerine muhafazakârlara yaklaşmaları ve 1907 seçimlerinde SPD'nin oy oranının önemli ölçüde düşmesi olacaktır (Berman, 2006, s. 86).

Bu süreçte I. Dünya Savaşı'nın hızla yaklaşmakta olan ayak sesleri, Alman sosyalistlerini milliyetçilik ve enternasyonalizm arasında acil bir seçim yapmak zorunda bırakmıştır. SPD içinde Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht gibi radikal devrimciler tarafından temsil edilen fraksiyon, Alman işçilerinin bir düşmanı varsa bunun Fransız işçileri değil, ancak Alman kapitalistleri olabileceğini ileri sürerken, gelecekte başbakanlık görevini üstlenecek Friedrich Ebert gibi ulusal revizyonistlere göre ise Alman sosyalistlerinin görevi, insanlığı tehdit eden "Çarlık Despotizmi"ne karşı Alman kültürünün ve özgürlüğünün yanında saf tutmaktır (Steger, 1997, ss. 218-219).

Bernstein'in kuramsal milliyetçilik tartışmalarına katılımı, Alman Savaş Bakanı Eric von Falkenhayn'ın, Almanya'nın emperyalist politikalarını Fichte'nin "Alman Ulusuna Söylevler" (1808) adlı yapıtına dayandıran beyanları üzerine gerçekleşmiştir. Ulusçu filozoflar olarak tanınan Fichte ve Hegel gibi Alman idealistlerine karşı kozmopolitizm idealini savunan Kant'ın takipçisi olarak tanınan Bernstein, ilk defa Falkenhayn'ın bu açıklamaları üzerine, "Fichte ve Lassalle'in Milliyetçilikleri" başlıklı bir eser kaleme almış ve Fichte'ye şu sözlerle sahip çıkmıştır:

"Fichte'nin yurtseverliği, halkına serbestliği öğretmek ve özgürlüğü savunmak amacına yöneliktir. Fichte bir demokratı, Fichte bir cumhuriyetçiydi ve döneminin izin verdiği ölçüde, Fichte bir sosyalistti." (Steger, 1997, ss. 201-202).

Aslında Hegel'den daha belirgin bir milliyetçi ve idealist olan Fichte'ye yönelik böyle bir savunma, ilk bakışta, Kantçı kozmopolitizmin ve İngiliz tipi ampirisizmin izleyicisi Bernstein için bir çelişki olarak değerlendirilebilir (Kedouri, 1971, ss. 57–61).

Ancak Bernstein'ın devlet karşısında sivil toplumu yücelten bakış açısı göz önünde alındığında bu savunma anlam kazanmaktadır. Devlet kavramına metafizik ve aşkın bir rol yükleyen Hegel, Marksizm içindeki kurucu rolüne rağmen Bernstein tarafından reddedilirken, ulusçuluğunu devlet yerine sivil nitelikteki halk kültürü üzerine temellendiren Fichte, Bernstein'ın sivil toplumcu modelinde, Lassalle'in öncülü olarak kendine bir yer bulabilmektedir (Nomer, 2005, ss. 54–55).

Milliyetçilik tartışmalarına paralel olarak Alman solu içindeki en önemli kırılma noktalarından bir diğerini, ülkenin I. Dünya Savaşı'na destek verip vermeme tartışması oluşturmuştur. Bernstein'ın, savaşa tartışmasız biçimde karşı çıkan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in Sosyal Demokrat Parti'den kopmalarına yol açan 4 Ağustos 1914 tarihli savaş bütçesi oylamasına solun marjinalize edilmesini önlemek amacıyla verdiği destek, yıllar boyunca kendisine ve fikirlerine karşı yöneltilen eleştirilerin önemli bir unsuru olacaktır (Berman, 2006, ss. 15–17).

Ancak Bernstein'ın liberal sosyalizmini devrimci sosyalizmden kesin olarak ayıran tarihsel olgu, kuşkusuz 1917'de Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'dir. Lenin ve arkadaşlarının taktik ve yöntemlerini, yıllardır tehlikelerine dikkat çektiği Blankist kuramın pratiğe dökülmesi olarak değerlendiren Bernstein'ın Bolşevizm hakkındaki yargısı, benimsediği siyasal çizgiyi Bolşevikler'inkinden kesin sınırlarla ayırmaktadır:

“Bolşevik yönetimi, barışçı eylemlerde bulunan işçilerin makineli tüfeklerle tarandığı ilk sosyalist rejimdir (...) Rusya'da sosyalistler, birçok uluslararası kongrede hayatları boyunca sosyalizm için savaşmış yoldaşlar, hapsedilmiş ve haklarından yoksun kılınmışlardır. Rusya'da çürümüş ve hilekâr bir sistemin, kendi ülkesini iflasa sürükledikten sonra diğerlerini de kendi iflasına çekmek isteyen bir sistemin işbaşında olduğunu anlamak için sadece Bolşeviklerin kendi raporlarını, sadece hükümetlerinin kendi mali durumuna ve sosyal hayata ilişkin raporlarını okumak yeterlidir.” (Steger, 1997, ss. 238–239).

Sonuç ve Değerlendirme

Yaşamının son yılında tanık olduğu Kasım 1932 seçimleri, Bernstein'ın uzun bir süreden beri nasyonal liberaller ve demokratik sosyalistler arasında kurmayı amaçladığı barışçı ittifak umudunun çöküşüne ve bunun yerine nasyonalizm ve sosyalizmin, kolektivizm ve çatışma temelinde kurulmuş bir sentezi olan Nasyonal Sosyalizm'in zaferine işaret etmektedir (Yılmaz, 2003, s. 83).

İzleyen çeyrek yüzyılda, önce II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği, ardından Soğuk Savaş'ın en gerilimli döneminde Batı ve Doğu blokları arasında görülen antagonistik kamplaşma, birçoklarına Bernstein'ın liberal sosyalizminin naif ve gerçekdışı bir seçenek olduğunu düşündürmüş olmalıdır.

Ne var ki 1950'lerin sonlarından itibaren Bernstein'ın tezleri yeniden gündeme gelecek ve 1959 tarihli Bad Godesberg Kongresi'yle birlikte Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin neredeyse resmi programını oluşturacaktır (Berman, 2006, ss. 190-191).

Bernstein'ın modeli, günümüze kadar üç ayrı bakış açısından kaynaklanan üç farklı isim altında ele alınmıştır. Marksist kuramı esas alarak, Bernstein'ın tezlerinin bu kuram içindeki bir sapma olduğunu ileri sürenler için bu model "revizyonizm"le eş anlamlıdır. Buna karşılık Bernstein'ın görüşlerini İngiliz reformizminin sosyalizme uyarlanmış bir türü olarak görenler "evrimsel sosyalizm", Yeni-Kantçılığın bir varyantı olarak değerlendirenler ise "etik sosyalizm" ismini tercih etmektedirler.

Ne var ki sosyalizmi liberalizmin "meşru mirasçısı" olarak nitelendiren, hatta geniş anlamıyla "örgütlü liberalizm" olarak adlandıran Bernstein'ın modeline en uygun ismin "liberal sosyalizm" olduğu söylenebilir.

Çağdaş sosyal demokrasinin, kapitalizmi bir bütün hâlinde ortadan kaldırmak yerine çeşitli reformlarla düzeltmek ve insancılaştırmak anlamına geldiği göz önüne alındığında, liberal sosyalizmin bağımsız bir ideoloji olmaktan çok sosyal demokrasi geleneği içindeki bir fraksiyon olduğunu kabul etmek daha doğru görünmektedir.

Son olarak, Bernstein'ın liberal sosyalizminin yöntemsel dayanağını oluşturan en belirgin görüşleri, "Sürgün Hayatım" adlı oto-biyografik çalışmasında mutlakçılık ve göreceliği karşılaştırdığı şu sözleri üzerinden izlenebilir:

"Siyasi yöntem sorunu, nihai merci olarak kendini (...) dinden politikaya kadar insanlık tarihinin sayısız değişimleri içinde ortaya koyan mutlak ve görelî yöntem arasındaki ezeli çatışmada göstermektedir. Mutlakçılık; ister bir hanedanın mutlaklığı, ister bir oligarşinin ya da çoğunluğun yönetimi, ister çeşitli sınıfların çıkarları, ister bir dogmanın geçerliliği, ister etik ilkeler söz konusu olsun, uzlaşmanın reddi anlamına gelir. Ancak bir partinin ismi olmaktan çok hoşgörü ve arabuluculuk eğilimini ifade ettiği sürece liberalizm olarak da adlandırılabilir olan görecelik de suistimal edildiğinde belirsizlik, taviz hevesi ve oportünizm anlamına gelebilir." (Steger, 1997, s. 235).

Kaynakça/ References

- Acar, K. (2008). 1905 Rus Devrimi'nin genel bir değerlendirmesi. *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 13(24), 79-98.
- Ateşoğlu, G. (2017). Herder'den Hegel'e anahatlarıyla tarih kavramı. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu (Ed.), *Tarih Felsefesi: Seçme metinler* içinde (s. 9-23). İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Berman, S. (2006). *The Primary of politics. Social democracy and the making of Europe's twentieth century*. New York: Cambridge University Press.
- Bernstein, E. (1991). Evrimsel sosyalizm. (B. Alkım Cerit, Evren Bülayıcı). İstanbul: Kavram Yayınları.
- Bernstein, E. (2011). Sosyalizmin ön koşulları ve sosyal demokrasinin görevleri. (Levent Bakaç, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayıncılık.
- Callinicos, A. (2011). Toplum kuramı, Tarihsel bir bakış. (Yasemin Tezgiden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Cassirer, E. (2005). Devlet efsanesi, İnsan üstüne bir deneme, (Necla Arat, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Duman, F. (2006). Akılcılık bağlamında iki Aydınlanma geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması. *AÜSBF Dergisi*, 61 (1), 117-151.

Edelstein, D., Kassabova, B. (2020). How England fell of the map of Voltaire's Enlightenment. *Modern İntelectual History*, 17(1), 29-53.

Ege, S. (2000). Fabian society ve iki yenilikçi yazar: G. Bernard Shaw ve H.G. Wells. *AÜDTCF Dergisi*, 40(3-4), 217-233.

Eyidiker, U. (2020). Erken dönem Alman sosyal demokrasisi ve Rosa Luxemburg. *IAAOJ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 90-113.

Findlay, D. (1981). *Eduard Bernstein's revisionist critique of Marxist theory and practice*. Hamilton: McMaster University.

Göze, A. (2017). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Güriz, A. (2011). *Sosyal demokrasi ideolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Heimsoeth. (2016). Kant'ın felsefesi. (Takiyettin Mengüşoğlu, Çev.). İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Hicks, S. (2004). *Explaining postmodernism*. Arizona: Scholarly Publishing.

Kant, I. (2015). Seçilmiş yazılar. (Nejat Bozkurt, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Kedouri, E. (1971). Avrupa'da milliyetçilik. (M. Halûk Timurtaş, Çev.). Ankara: MEB Devlet Kitapları.

Lange, F.A. (2016). Materyalizmin tarihi ve günümüzdeki anlamının eleştirisi. (Ahmet Arslan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Marx, K. (2017). Hayalet, seçme yazılar. (Güçlü Ateşoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marx, K. (2019). Amerikan iç savaşı. (Ferhat Sarı, Çev.). İstanbul: Kor Yayınevi.

Nomer, N. (2005). Fichte and the idea of liberal socialism. *The Journal of Political Philosophy*, 13(1), 53-73.

Orman, E. (2015). *Hegel'in mutlak idealizmi*. İstanbul: Belge Yayıncılık.

Özlem, D. (2015). *Kant üstüne yazılar*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

Popper, K. (2019). Daha iyi bir dünya arayışı. (İlknur Aka, Çev.). İstanbul: YKY.

Sabine, G. (2013). Yakınçağ siyasal düşünceler tarihi. (Özer Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Sacks, A. (2019). Why the early socialists opposed the world's first modern welfare state. Jacobin. Erişim Tarihi: 12.07.2020, <https://www.jacobinmag.com/2019/12/otto-von-bismarck-germany-social-democratic-party>.

Steger, M. (1997). *The quest for evolutionary socialism, Eduard Bernstein and social democracy*. Cambridge University: UK.

Thorpe, A. (2011). Labour leaders and the liberals, 1906-1924. *Cercles*, 21(2011), 39-54.

West, D. (2005). Kıta Avrupası felsefesine giriş, (Ahmet Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.

Yılmaz, N. (2013). Weimar dönemi ve öncesinde meydana gelen siyasi çekişmeler ve ekonomik krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi bağlamında bir değerlendirmesi. *AKÜSBD*, 15(1). 73-87.

Ek Beyan

– Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

– Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.